

KARS ÖRNEKLEMİNDE HALK HEKİMLİĞİNİN ARKAİK UNSURLARI

*Kürşat ÖNCÜL**

ÖZET

Halk hekimliği günümüzde olumlu (alternatif tıp) ve olumsuz (batıl, kocakarı uygulamaları) yaklaşımları beraberinde taşıyan ikili bir yapı taşımaktadır. Ancak bu yaklaşımlarda sosyolojik verilerin sunduğu reel bir bilgiye ulaşmak; eğitim, yaş grubu, yaşam merkezi gibi temel verilerden hareketle gerçekçi bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Kent ortamında bu tür tedavi yöntemlerine daha mesafeli bir yaklaşım tarzı olduğu kabul edilse de son yıllarda konuyla ilgili televizyon programları ve kitaplar hem kent hem de köy ortamında bu tür tedavilere karşı ilginin artmasına olanak tanımıştır. Rasyonalitenin nispeten yüksek olduğu kent ortamında halk hekimliği uygulamalarına eğilimin artmasına yol açan temel etkenin özellikle modern tıbbın sunduğu tedavi yöntemlerinin sonuç vermediği koşullarda arttığı bireysel ve toplumsal bir realitedir. Kentlerde halk hekimliğinin özelde çaresizliğin genelde sağlıklı yaşam isteği doğrultusunda uygulanacak ritüel ve uygulamaların problemlere çözüm sağladığı inancı, geleneğin yaşatılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu durum halk hekimliği uygulamalarının kökeninin binlerce yıllık bir dönemin sihirsel düşüncü biçiminden ayrılarak geçmişin bilgi ve tecrübelerinin bilimsel yeterlilik şekline dönüşmesine katkı sunmaktadır. Kars ili tarihsel ve coğrafi koşulları nedeniyle arkaik kodların korunduğu bir kültürel dokuya sahiptir. Bu korunaklılık günümüzde özellikle görsel medya tarafından halk hekimliği uygulamalarının modern bir formda yeniden sunulmasıyla korunaklılığını arttırmıştır. Kent ve köy ya da diğer bir ifadeyle bilimsel ve geleneksel antlı ve pratikler iç içe varlığını devam ettirme fırsatı yakalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk hekimliği, Kars, Mitoloji

ARCHAIC ELEMENTS OF FOLK MEDICINE IN KARS

ABSTRACT

At present time folk medicine has double structures which they have brought about positive (alternative medicine) and negative (superstition practice) approaches. But it's not possible to make realistic assessment starting basic data such as; education, age group, living centre and to reach a real information which has been presented by sociological data in this approaches. Although it has been accepted more distant approach style against such treatment methods in urban life , television programs and books about this topic ha are accepted in

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniv.Fen Edeb. Fak. TDE Bölümü, El-mek: onculkursat@yahoo.com

urban forest relevant subject television programs and books have provided to increase interest against such treatments both in urban life and rural environment in recent years. It's individual and social reality that especially when offered treatment practices by modern medicine haven't penned out, it has led to increase tendency about Folk medicine practices in urban environment which has comparatively high rationality. Ritual beliefs and practices provide solutions to the problems generally in accordance which the request of a healthy life in particular despair in cities folk medicine makes an important contribution to the revival of the tradition. It contributes to the shape of the transformation of scientific competence separated from the knowledge and experience of a poetic way of thinking a period of thousands of years. Because of historical and geographic conditions, Kars county has a cultural texture has been protected in archaic cods. This sheltered has promoted its sheltering because especially folk medicine practices have presented in a modern form from visual media at present time. Urban and rural or in other words scientific and traditional narration and practices have continuation opportunity their telescopic existing.

Key Words: Folk Medicine, Kars, Mythology

Sosyal disiplinler, kültürel olayları temelde kendi yaklaşımları doğrultusunda ele aldıklarından amaç ve sonuçları açısından aynı olaylar farklı şekillerde incelenebilmektedir. Halk hekimliğine de bu bağlamda batıl inanç, büyüsel işlemler ve mitolojik unsurlar olarak birbirinden farklı noktalardan yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Çalışma bu anlamda, Kars ilinde halk hekimliğine ilişkin olarak yapılan derlemelerden hareketle toplum tarafından uygulanan çeşitli pratiklerin yorumlanması, bireysel/toplumsal kültür aktarımlarının değerlendirilmesi, farklı disiplinlerin yaklaşım biçimlerinin irdelenmesi ve belirtilenler doğrultusunda halk hekimliğinin arkaik kökenlerinin tespitine yönelik olacaktır.

Halk hekimliği günümüzde olumlu (alternatif tıp) ve olumsuz (batıl, kocakarı uygulamaları) yaklaşımları beraberinde taşıyan ikili bir yapı taşımaktadır. Ancak bu yaklaşımlarda sosyolojik verilerin sunduğu reel bir bilgiye ulaşmak; eğitim, yaş grubu, yaşam merkezi gibi temel verilerden hareketle gerçekçi bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Kent ortamında bu tür tedavi yöntemlerine daha mesafeli bir yaklaşım tarzı olduğu kabul edilse de son yıllarda konuyla ilgili televizyon programları ve kitaplar hem kent hem de köy ortamında bu tür tedavilere karşı ilginin artmasına olanak tanımıştır. Rasyonalitenin nispeten yüksek olduğu kent ortamında halk hekimliği uygulamalarına eğilimin artmasına yol açan temel etkenin, özellikle modern tıbbın sunduğu tedavi yöntemlerinin sonuç vermemesinin getirdiği çözüm arayışı olduğu bireysel ve toplumsal bir realitedir. Özelde çaresizliğin genelde sağlıklı yaşam isteğinin, özellikle modern tıptan bir şekilde uzak düşmüş kesimlerde, sözlü kültür yoluyla edinilen bilgilerle desteklenen geleneksel ritüel ve uygulamaların problemlere çözüm sağladığı inancı, halk hekimliğinin yaşatılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu durum, tarihsel açıdan halk hekimliği uygulamalarının kökeninin binlerce yıllık bir dönemin sihirsiz düşünüş biçiminden ayrılarak geçmişin bilgi ve tecrübelerinin bilimsel yeterlilik şekline dönüşmesine katkı sunmaktadır.

İnsanlık tarihi, yaşadığı sıkıntılara cevap bulmak ve daha rahat bir yaşam için hayal ettiklerini gerçekleştirme esasına bağlı olarak ilerlemiştir. Bu durum tarihsel düzlemde yeni sıkıntılar ve yeni hayaller doğurarak gelişimin devamına olanak sağlayacak ve geçmişin kültürel ve teknolojik birikimlerini geleceğe aktaracak şekilde sürmüştür. Yeni elde edilen bilgiler, zamanla eski bilgilerin arka plana atılmasına ya da yeninin kabulü için eskinin reddiyesine yol açınca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

“modern” ve “ilkel” kavramları şekillenmiştir. Günümüz bilimsel bilgisiyle geçmişin uygulamalarına bakıldığında çeşitli yanlışlıklar ya da tutarsızlıklar görmek mümkündür. Ancak bu tür anakronik yaklaşımlar hemen her bilim dalı için tutarsız bilgiler ve değerlendirmeleri beraberinde getireceğinden günümüz ya da geçmişteki halk hekimliğine yönelik pratikleri gelişen sosyal ve sosyo psikolojik şartlar bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar yapan Frazer’in teorisi bu bağlamda üzerinde durulması gereken en önemli yaklaşımlardandır. Frazer’e göre sempati yasaları olarak adlandırılan iki yasanın uygulanması yoluyla özel etkiler yaratmaya özgü olan ayinler, büyüeldir. Benzerlik ve yakınlık yasası olarak tanımlanan bu teoride Frazer, “benzer benzeri yaratır, önceleri ilişki içinde olan ancak daha sonra bu ilişkiye son veren şeyler söz konusu ilişki sürüyormuş gibi birbiri üzerinde etki yaratır ve bu etkiyi devam ettirir” prensibini savunur. Bu düşüncede sempati, büyüün zorunlu bir özelliğidir, çünkü bütün büyüsel işlemler/ayinler sempati özelliği taşır ve bütün sempati ayinleri büyüeldir. Büyü ve büyüye bağlı eylemler ilkel insan olarak adlandırılan insanlık tarihinin geçmiş dönemlerinin ilk teori ve kabulleridir. Bu bilgi birikimine bağlı tüm pratikler, dönemin insanının hem inançsal hem de bilimsel bilgi birikiminin yansımalarıdır. Genel bir çıkarım gibi görünen söylemin ardındaki temel kabul, büyüsel pratiklerin toplum tarafından kabulünden ve aynı pratiğin tekrarına bağlı biçimde canlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Etkisine bütün bir grup tarafından inanılmayan eylemler büyü olarak kabul edilmediğinden yapılan uygulamaların uygulama sahası içerisinde bulunan tüm bireyleri büyük oranda kapsadığı gerçeğini göz önüne sermektedir (Mauss 2005: 66) Antropologların bu tür yaklaşımlarına karşın dinler tarihi ve mitolojik çözümler konuyu daha farklı bir şekilde ele alır. Her ne kadar büyü ve rüya materyalist bakış açısıyla dinlerin doğuşu ve gelişiminde etken unsurlar olarak kabul edilse de temel yaklaşımlarında çeşitli farklılıklar devam etmektedir. Bu farklı yaklaşımları Kars ilinden tespit edilen doğum ve üremeye ilişkin örneklemler üzerinde görmek mümkündür.

1) Eylemi gerçekleştirecek olan kişi rüyada bir kutsal (Hızır) yoluyla halk hekimliği gücünü kazanır ve bu yolla kutsalla doğrudan bağ kurar. (K1)

2) Kaostan kozmosa dönüşümün gerçekleşmesi olarak kabul edilebilecek olan doğum, gerçekleşmediği takdirde, doğumun gerçekleştirilmesi için, rahme herhangi bir işlem yapılmamakta taze yumurtanın yerleştirilmesi ya da koyun yününün içerisinde kuyruk yağı ve ceviz konulmaktadır.(K2)

3) Isıtılmış taşın üzerine dökülen yoğurdun ya da ebem gümesi otu kadın rahmiyle temas ettirilir.(K3)

İyileştirme pratiklerine açıklananlar doğrultusunda bakıldığında belirtilen uygulamaların büyüsel bir eylem olarak belirtilen temas ve sempati büyülerini taşıdıkları görülmektedir. Bireyin rüya yoluyla kutsallık kazanması birey-kutsal temasının rüya yoluyla sağlanmasını açıklar. Rüyanın bir kutsama törenine etken olan farklı kozmik düzlemler arasındaki geçişin temel etkeni olduğu ve birey kutsal ilişkisine imkân verecek olağan ve olağanüstü şartları taşıdığı görülmektedir. Bireyin yaşadığı bu sıra dışı durum, kolektif bilinçaltında edindiği yerle kutsanan kişinin gerçeği olmaktan çıkıp toplumun gerçeğine dönüşmektedir. Doğrudan kutsalla bağ kurma düşüncesi, dini değerlerin belirli bir noktaya kadar izin verdiği bir gerçeklik olması nedeniyle, durumu gerginlikten çıkarma adına dönüşüme imkan verecek Hızır motifleriyle rahatlatılmıştır. İnanırcılık ve gerçekçilik bu sayede hem birey hem de toplum açısından kanıksanabilir bir düzleme çekilmiştir.

Rahme yerleştirilen yumurta ve karışım temas büyüüne işarettir ki doğal yollarla gerçekleşmeyen eylemin benzer bir yolla desteklenerek ve kutsaldan alınan destekle gerçekleştirilmesi yönünde benzer benzer ilişkisini açıklamaktadır. Yumurtanın var etme gücünden ziyade var olma durumu, gerçekleşmesi gereken ancak herhangi bir nedenle gerçekleşmeyen

Turkish Studies

durumun düzeltilmesine yardımcı bir unsurdur. Yumurta rahim ilişkisi insan dışı canlı organizmalarının bir gerçeği olması nedeniyle, benzerlik büyüme yönelik bir eylem uygulanmıştır.

Ebem gümece otuna verilen güç ise bir anlamda yaşanan sıkıntının çözümlenmesi yolunda bir olumsuzluğun ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Temas büyüme kapsamında parça bütün ilişkisi içerisinde ebem gümece otu, düzenleyici bir rol görevini yerine getirir.

Yukarıda belirtilen pratiklerin mitik kökenlerinin algılanabilmesi için mitin söz ve fabl olarak düşünülmemesi ve miti kutsal eylem, ilksel olay ve anlamlı jest şeklinde ele almak gerekir. Mit bu haliyle bir kozmogonik eylemdir çünkü her mit tüm zamanlar için model oluşturan ilksel eylemin bir anlamda tekrar edilmesidir. Mit, tanrıların başlangıçta yaptığı ilk eylemin tekrarı olarak görüldüğünde insanların yaptığı pratikler bir anlamda tanrıların yaptığını insanların da yapması formuna dönüşecektir. (Eliade 2003)

Mit yukarıda belirtilen formda ele alındığında halk hekimi olarak adlandırılan kişilerden birinin rüya yoluyla ayrıcalık kazanması ve diğer insanlardan ayrılması da üzerinde durulması gereken bir unsurdur. Bu özellik kişiyi, tanrısal bir nitelikle donatacağından ritüeli/teraviyi kutsalla bağ kurmuş ve kutsal bir eylemi gerçekleştirmek üzere tanrısal erkten pay almış bir kişi gerçekleştirecektir. (Öncül 2010) Pratiği gerçekleştirecek kişinin kan bağı yoluyla kutsal nesilden nesile aktarması, gerçekleştirilen pratiğin sürekli olarak kutsalla bağının kurulmasına ve dolayısıyla uygulamanın gerçekleştirildiği sürece başarılı sonuçlar alınmasına kaynaklık edecektir.

Uygulanan tedavilerde kullanılan yöntemler, bu açıklamalar doğrultusunda ele alındığında otların, bitkilerin ve yumurtanın da mitik unsurlarını görmek mümkündür. Bazı otların büyüsel erdemlere ve iyileştirici güçlere sahip olduklarına inanılması, gökten gelen bir bitki mitinden ya da ilk kez bir tanrı tarafından toplandıkları olgusundan kaynaklanır. Bu bitkilerden hiçbiri tek başına değerli değildir ama bir arketiple belli bir özelliği paylaştığı için ya da bu bitkiyi kutsal olmayan alandan çıkaran bazı sözler ve hareketler nedeniyle kutsallık kazanır. Bitkisel yaşamla simgelenen yaşam ve gerçeklik kavramları da ağaçlar ve insanlar arasındaki mistik ilişkiler formülüyle açıklanabilir. Bu mistik ilişkilerin en rahat sınıflananı bazı bitki türlerinden türeyen soylar kavramıdır. (Maus 2003: 294-297) Buradaki kabul ve uygulamalarda daha ziyade ağacın

- 1) Yeni doğan çocukların koruyucusu olduğu
- 2) Doğumu kolaylaştırdığı
- 3) Yeryüzü gibi, küçük çocukları barındırdığı'na dair inançları yansıttığını ifade etmek mümkündür.

Topraktan veya bir bitki atadan türemede gerek toprağın gerekse ağaçların yeni doğan üzerinde sağladıkları bir koruma söz konusudur. İlgili inançların altında yatan temel mitik öge, hayatın kaynağını ifade eden bir düşünce sistemidir. Buna göre toprak ya da ondan çıkan bitki kendini var olan gibi gösterir, canlıdır ve sürekli bir yeniden doğum süreci içindedir. Şifalı bitkiler bu doğrultuda etkilerini yaşamın ve gücün bitkide cisimlenmesi ilkesine borçludur. Şifalı bitki/bitkiler bu özellikleriyle gerçekliğin ifadesidir ve kendini sürekli yenileyen yaşamın tezahürüdürler. Gebe kalmak ya da yeni doğmuş bebeğin korunması için bir ağaca dokunmak bitkilerde cisimlenen belli bir gerçeklik ve yaşam kavramı gerektirir. Bu kavram, kozmik ağaç ya da hayat ağacı mitlerinde de etkindir. Her iki durumda da yaşam bir bitki simgesi aracılığıyla kendini gösterir. Bunun anlamı bitki kendisinden farklı bir şeyi temsil ettiği ölçüde yani kutsal ortaya koyduğu ve canlandırdığı sürece bir hiyerofanıdır. Ancak bir ağaç ya da bitki, bir bitki ya da ağaç olarak kutsallık kazanmaz aşkın bir gerçekliğin parçası olduğu için ve bu aşkın gerçekliği temsil ettiği için kutsallık kazanır. Herhangi bir bitki kutsanınca aşkın bir bitki olur kutsal

diyalektiğe göre parça bütünü temsilcisidir kutsal olmayan bir nesne de bir hiyerofaniye dönüştürülebilir yani bu arketipi temsil ettiğinde bir kutsallık kazanır. (Mauss 2003: 303-318)

Aynı düşünce prensibi içerisinde yumurta da sadece bir yumurta olarak düşünüldüğünde herhangi bir özellik taşımaz; ancak sonsuz yenilenmeyi ve doğayı sembolize eden ağaca eklendiğinde ya da kozmogonik değerleri ve ayrıcalıkları içerecek bir uygulamaya dâhil olduğunda mitik bir özellik/nitelik kazanır. Kars ilinde nevrüz kutlamalarında yumurtaların rengarenk boyanması ve yeni yıl hediyesi olarak verilmesi her yıl yenilenen bir döngünün, bir ilksel mitin, kozmogoninin tekrarlanmasıdır. Yumurtanın belirtilen iyileştirme yöntemindeki önemi deneysel ve akılcı bir bakış açısıyla yorumlandığında, gerçekleştirilen pratiğin kökeni sadece yumurtanın bir tohum olarak kabul edilmesiyle açıklanamaz. Yumurta, önemini taşıdığı simgeyle, doğum olayına yaptığı atıfla ve kozmogonik modele göre tekrarlanan yeniden doğum olayına yaptığı göndermeyle anlam kazanır. Özellikle Nevruz tören ve pratikleri içinde yer alması belirtilen düşünce prensibi içerisinde kozmik bir olayın kutlanışının işareti şeklinde algılanmalıdır. Mit, yumurtanın üreme sembolü olarak düşünülmesini beyazlığının getirdiği olumlu psikolojik göndermeler yoluyla destekler; ancak tüm bu öğeler aslında ilksel eylemin diğer bir ifadeyle kozmogoni mitinin tekrarlanması sürecindeki düşüncenin var olmasına, yaşatılmasına yarayacak alt unsurlardır.

Gerek büyüsel gerekse mitik değerlendirmede toplum ve birey açısından, yapılan pratikler toplumu bir araya getirmede ve toplumun gerçekliğini sürdürmede etkin rol alan unsurlar olarak belirmektedir. Eylemin gerçekliği ve inandırıcılığı derleme bölgesinden derlenen uygulamaların yaşamasına olanak sağlayacak reel örneklerle desteklenmektedir. Her ne kadar söylem düzeyinde çeşitli ikilemler görülse de günün teknik olanaklarının çözüm sunmadığı durumlarda halk hekimliği ve bağlı mitik kökenli pratikler başvurulacak yöntemlerden biri olarak varlığını devam ettirmektedir. Uygulayıcıların çeşitli endişelerine karşın çevrenin belirli oranda da olsa verdiği tasdik ve destek bu pratiklerin yaşatılmasına ve aktarılmasına olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

MAUSS, Marcel (2006) *Sosyoloji ve Antropoloji*, Doğu Batı Yayınları,

ELİADE, Mircea (2003) *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınları,

ÖNCÜL, Kürşat (2010) "Kültürel Süretilik ve Kut Taşıyıcılığı" *Turkish Studies*, Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları II, s.1287-1295

KAYNAK ŞAHISLAR

K1, Kaynak şahıs isminin verilmesini istememiştir. Merkez, Esenyazı Köyü

K2, Bedia ARAS, Yaş, 47 Kağızman, Altıngedik Köyü

K3, Türkan Yılmaz Yaş, 56 Kağızman, Çilehane Köyü